

Irodalmi nyelv — köznyelv — népnyelv*

(A nyelvváltozatok rendszeréről)

Az 1950—60-as évektől kezdve örvendetesen megélénkült az érdeklődés hazánkban a magyar nyelvváltozatok elméleti kérdéseinek kutatása iránt. Többen tettek kísérletet a nyelvváltozatok, a társadalmi rétegek és csoportok nyelvi alakulatainak rendszerezésére is.

Úgy tűnik azonban, hogy az irodalmi nyelv kutatásának eddigi (l. PAIS, *A magyar irodalmi nyelv kialakulása*. MTA. I. OK. IV (1953), 425; BENKŐ LORÁND, *Anyanyelvi műveltségünk*. Bp., 1960. 222; *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Bp., 1960; SZATHMÁRI, *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Bp., 1968 stb.), illetve a beszélt köznyelv kezdeti, de máris hasznosnak minősíthető eredményei (l. G. VARGA, *Alakváltozatok a budapesti köznyelvben*. Bp., 1968; *A budapesti nyelvhasználat társadalmi rétegződéséről*. ÁNyT. VIII (1972), 213—27; valamint *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből*. NytudÉrt. 100. sz. Bp., 1979. Szerk. IMRE SAMU), s a nyelvjáráskutatás jelentős előrehaladta után (l. *A Magyar Nyelvjárások Atlasza I—VI*. Bp., 1968—77; IMRE, *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Bp., 1970), valamint nem utolsó sorban a szociolingvisztikai kutatások értékes szempontjainak figyelembe vételével bizonyára elgondolkodtató észrevételeket lehet tenni a nyelvváltozatok rendszertani sajátosságainak tisztázása érdekében.

Ez alkalommal nem vállalkozhatom arra, hogy a nyelvváltozatok osztályozásával kapcsolatos valamennyi véleményt vagy nagy számban elhangzott megjegyzést felsoroljak és értékeljek, ezért csak azokra a tanulmányokra utalok, amelyek az elméleti rendszerezés igényével nyúltak e témához.

BÁRCZI (Bevezetés³ 15—20) a nyelv úgynevezett vízszintes vagy földrajzi és függőleges, társadalmi megoszlás szerinti tagozódását különíti el egymástól. Az előző tagozódás eredményei a nyelvjárások vagy tájszólások, az utóbbi az ún. csoportnyelvek (pl. a tolvajnyelv, az egyes tudományok műszókészlete, a diákok nyelve stb.) és a rétegnyelvek (irodalmi nyelv, köznyelv). Arra is figyelmeztet bennünket, hogy a rétegnyelvek voltaképpen nagyobb körre kiterjedő csoportnyelvek.

* Elhangzott előadasként a Magyar Nyelvtudományi Társaság debreceni csoportjának 1980. febr. 22-én tartott ülésén.

BENKŐ szerint „a nyelvek . . . jelenkori állapotában két fő változat különíthető el: 1. a nemzeti nyelv; 2. a népnyelv. A nemzeti nyelv legfőbb jellemzője, hogy rendszere, belső szerkezete viszonylag egységes a nyelvet beszélő egész nép számára (. . .)” (MNyjtört. 5). „A népnyelv legfőbb jellemzője, hogy rendszere, belső szerkezete a nyelvet beszélő népnek csak egy kis csoportjában egységes úgy-ahogy, különben — mint a nemzeti nyelvvel szemben álló egész — többé-kevésbé erősen differenciált” (l. uo. 6). A népnyelv összefoglaló kategórián belül találjuk meg — a nyelvi tagolódás ún. függőleges jellege alapján (foglalkozás, társadalmi helyzet szerint, műveltségi szint) — a csoport- és rétegnyelvek helyét (uo. 6), megállapítva róluk, hogy ez az altípus „számos irányban annyira összeszövődött más nyelvváltozatokkal, hogy a nyelv egészéhez való viszonya szinte minden részlegével kapcsolatban bonyolult kérdéseket vet föl” (uo.). A két fő belső nyelvtípus: a nemzeti nyelv és a népnyelv (erre l. FelvIr. 59—60) közti átmeneti formációkkal is számol, megemlítve a regionális irodalmi nyelveket és a regionális köznyelveket (MNyjtört. 6).

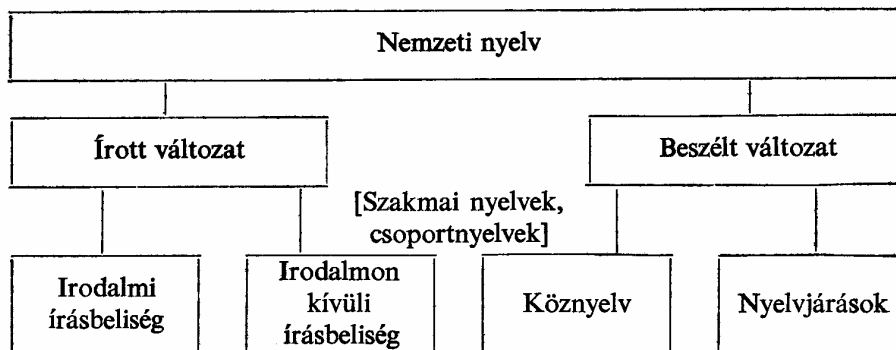
A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában című — már említett — művében a maga rendszerét a következőképpen szemlélteti:

	Beszélt nyelv	Írott nyelv
Népnyelv	A nyelvjáráások egésze és egyenkénti rész-típusai	A nyelvjárási jellegű írásbeliség és egyenkénti rész-típusai (írott népnyelv)
Nemzeti nyelv	Köznyelv (Beszélt nemzeti nyelv)	Irodalmi nyelv (Írott nemzeti nyelv)

A nemzeti nyelvnek tehát írott és beszélt változata különíthető el: az irodalmi nyelv és a köznyelv, másrészt az irodalmi nyelv magába foglalja mind a szépirodalmi, mind az azon kívüli (nem népnyelvi, nem nyelvjárási jellegű) írott nyelvet (l. i. m. 62, ill. 28—66).

BENKŐTől eltérve az egységes nemzeti nyelv fogalma alá fogja a nyelv-változatokat PAPP LÁSZLÓ [l. NytudÉrt. 25. sz. (1961), 4—9]:

Az irodalmi írásbeliséghez a művészi szándékú és formájú, az irodalmon kívülihez pedig az irodalom alatti vagy melletti írásbeliségnek a nyelvét sorolja. Úgy látszik, hogy mind a *nemzeti nyelv* táblázatunkból is kitűnő, azaz a nyelv-változatokat egybefogó, azokat magába foglaló értelmezésével, mind az *irodalmi írásbeliségnek* és az *irodalmon kívüli írásbeliségnek* a szétválasztásával helyes úton jár Papp László. Meggondolandó azonban mégis, hogy vajon nem volna-e okvetlenül szükséges az irodalmon kívüli írásbeliség és a köznyelv

egymáshoz való viszonyának tisztázása is, másrészt a *szakmai nyelvek, csoportnyelvek* fenti besorolásának részletezőbb indoklása. Ezek rendszertani helye ugyanis bizonytalannak látszik: átmenetként szerepelnek a beszélt és az írott nyelv, illetőleg az irodalmon kívüli írásbeliség nyelve és a köznyelv között.

Az előző véleményektől alaposan eltérve két fő nyelvváltozatot különít el TÖRÖK GÁBOR (*Anyanyelvi műveltségünk* 294—5): beszélt nyelvet és írásosságot:

<i>a)</i> beszélt nyelv	nyelvjárás, táji köznyelv, köznyelv, irodalmi nyelv
<i>b)</i> írásosság	nyelvjárási (amely ma már spontánul nem jelentkezik), nyelvjárásos írásosság, 17—18. századi táji irodalmi nyelvi, köznyelvi (ma) és irodalmi nyelvi írásosság

TÖRÖK rendszerszerűen igyekszik számba venni a különféle nyelvi alakulatokat, a nyelv belső tagolódását: figyel a *táji köznyelv*, a *nyelvjárási, nyelvjárásos* és *táji irodalmi nyelvi* stb. jelenségek meglétére, illetve — amit külön hangsúlyozunk — a köznyelvi írásosságra. A felosztás történeti (diakronikus) és leíró (descriptív) aspektusú. Valóban kétségtelen, hogy a nyelv, illetve a nyelvváltozatok is történeti fejlődés eredményei a mában, a rendszerezés egységessége azonban megkívánja a történeti és leíró szempont szociolingvisztikai szempontból is indokolt különválasztását, amint erre A. D. SVEJČER rámutatott (*A szociolingvisztika néhány időszerű kérdése. Társadalom és nyelv. Bp., 1975. 71. Vál. Pap Mária és Szépe György*).

A műfaji szempontok kerülnek előtérbe KÁROLY SÁNDOR rendszerezésében, melyben elsősorban megkülönböztet: *a)* irodalmi, *b)* nem irodalmi műfajokat és *c)* társalgást. A műfajok síkján helyezi el egyfelől a nyelv-

típusokat (egységes nyelvtípus, nyelvjárások, regionális köznyelv) és a közlés mód (beszélt nyelv — írott nyelv) kategóriáit:

A) Egységes nyelvtípus		B) Nyelvjárások	Közlés mód
irodalmi nyelv			Beszélt
			Írott
nem irodalmi műfajok nyelve			Beszélt
			Írott
társalgás			Beszélt
			Írott

Megemlítendő továbbá, hogy a három alapvető műfajon belül az első (*irodalmi nyelv*) az irodalmi műfajokat fogja össze egyetlen gyűjtőnév alá. Ennek két fő osztálya a szépirodalom és az egyéb irodalom. A szépirodalom belül mindenekelőtt a költészet és a próza határolandó el. Egyéb irodalom — szerinte — a tudományos, publicisztikai stb. művek, naplók igényesebben megfogalmazott fajtái. A másik nagy műfaji egység az irodalomon kívüli műfajok, főleg gyakorlati célú írások vagy elmondott szövegek (ügyiratok, jegyzőkönyvek, szerződések, végrendeletek, rendeletek, esküformulák stb.), amelyeknek bizonyos műfaji ismertetőjelek vannak, s végül a harmadik nagy műfaji egység a már említett társalgás, amely úgy is felfogható, mint negatív műfaj (vö. Nyr. 85: 385—98).

KÁROLY rendszerezésében a nyilvánvalóan szembetűnő sajátságok mellett — melyet az iménti táblázat is jelez — figyelmet érdemel, hogy a *beszélt* és az *írott* jelleg közlés módot jelent nála, s ez mind az egységes nyelvtípusban, mind a nyelvjárásokban szerepet játszik. Ez a rendszerezés tehát világossá teszi, hogy az irodalmi, szépirodalmi nyelv beszélt, illetve a nyelvjárások írott voltával is számolnunk kell a nyelvváltozatok vizsgálata során [ez utóbbira l. VOIGT, V.: ÁNyT. VIII (1972), 251—2].

Az *irodalmi nyelv* fogalmának tisztázása iránti szándék vezeti a jeles romániai magyar nyelvész, SZABÓ Z. tollát [NyIrK. VI (1962), 138—9], amikor abból indul ki, hogy a TOMPA, J. szerkesztette *A mai magyar nyelv rendszere* (I, 26—8) a nyelvi rétegek sorában mindenekelőtt a műveltség, a nyelvhasználat csiszoltsága és köre szerint három, egymással egyenrangú típust különít el: *irodalmi nyelv*, *köznyelv* és *nyelvjárás*. De a magyar nyelv mai változatai közt, az iménti nyelvi rétegeken kívül — tehetjük hozzá a MMNyR. alapján — „számon kell tartanunk az azonos foglalkozásúak kedvtelésűek, életmódúak közt kialakult kisebb-nagyobb közösségek nyelvét, az ún. csoportnyelveket is” (i. m. 29), mint például a katonák nyelve,

szaknyelvek, hivatalos nyelv, diákn nyelv, sportnyelv, kártyás nyelv, tolvaj- vagy csibésznyelv (jassz nyelv, argó), sőt a gyermek- vagy dajkanyelv (i. m. 29—30).

SZABÓ azonban hozzát teszi, hogy a továbbiakban, ha teljességre akarunk törekedni, akkor az irodalmi nyelvet három szempontból kell megvizsgálnunk: *a)* egy nyelv változatai között az első hely illeti meg a következő sajátos vonásai miatt: egységes, közös, normatív jellegű, az egy nyelven belüli különbségeket hidalja át, emiatt uralkodó nyelvhasználati forma; *b)* stiláris szempontból nemcsak a legkifinomultabb, legcsiszoltabb és leggazdagabb nyelvváltozat, hanem stilsztikailag erősen differenciált, sok-sok stílusneme és ezeken belül még több stílusárnyalata van. Meglehetősen problematikus — folytatja SZABÓ — az irodalmi nyelv fogalmának értelmezésében az esztétikai szempont érvényesítése (138). Az igaz, hogy néhány évszázad óta magyar nyelvterületen csak ezen írnak szépirodalmat. Nem következik azonban ebből — írja —, hogy az irodalmi nyelv azonosítható volna a szépirodalmi művek nyelvével, mert a szépirodalom nem egyedüli alkalmazási területe az irodalmi nyelvnek (l. pl. publicisztika, tudomány, közélet, technika stb.). Úgy látja, hogy a tárgyalt kérdések közül a legproblemátikusabb az irodalmi nyelv és a szép irodalmi nyelv viszonya. Az egyik legbonyolultabb terminológiai nehézség az *irodalmi nyelv* 'egységes nyelvtípus' és 'szépirodalmi nyelv' jelentésekben való használata is éppen erre az összefüggésre vonatkozik (uo. 139).

Ez a terminológiai nehézség azonban abból a már korábban említett szemléletről fakad, amely az *irodalmi nyelv* fogalmához — szerintünk nem kellően megokoltan — a szépirodalmi és a szépirodalmin kívüli írott nyelv fogalmát is társítja. Ennek a szemléletnek a megváltoztatása nyelvünk belső tagolódásának árnyaltabb megközelítése révén okvetlenül indokoltnak látszik.

Úgy látjuk, hogy a nyelv belső tagolódását két fő szempont alapján célszerű megvizsgálnunk a szinkron síkon folyó kutatások során: 1. egyrészt a nyelvi elemeknek a nyelvtani rendszerben elfoglalt helyük szerint, azaz aszerint, hogy miképpen realizálódnak a nyelv egyes alakulataiban; 2. másrészt a szociolingvisztika sajátos módszereinek és elveinek alkalmazása útján. „A szociolingvisztika egyrészt azokat a szabályokat írja le — fejt ki GROSSE és NEUBERT —, amelyek szerint a közlésben a „társadalmi változatok” között választunk, másrészt azt a készletet, amelyből merítünk” (l. Tézisek a marxista szociolingvisztikáról. Társadalom és nyelv 34). Ezt a feladatot azonban csak akkor végezhetjük el maradéktalanul, ha nyelvváltozatokat különítünk el, amelyek reális megjelenési formái a nyelv írott vagy beszélt változatának. A társadalmi élet közvetítő folyamatainak — írja JOSEPH SUMPFF — szigorúan nyelven belüli megközelítése ezt az elkülönítést is megkívánja tőlünk (Nyelvészet és szociológia. Társadalom és nyelv 54).

A magyar nyelv belső tagolódását, a nyelvváltozatok rendszerét tehát egyfelől a nyelvrendszertani, strukturális, másfelől a szociolingvisztikai szempontok figyelembe vételével a következőképpen vázolhatjuk fel:

Magyar nemzeti nyelv					
Irodalmi nyelv		Köznyelv		Népnyelv	
Beszélt	Írott	Beszélt	Írott	Beszélt	Írott
szónoki beszéd, népköltészet stb. nyelve	líra, próza, dráma stb. nyelve	nyilvános szereplés, tudomány, tanítás, (városi) társalgás nyelve, hivatali nyelv, szaknyelvek, tolvajnyelv, dajkanyelv stb.	tudományos nyelv, ismeretterjesztés, sajtótermékek nyelve, hivatali nyelv, szaknyelvek stb.	a nyelvjárás-típusok	nyelvjárásban írt levelek, népi feljegyzések, paraszti önéletrajzok, kéziratos énekeskönyvek, kalendáriumszerű feljegyzések, ételreceptek, gyógyító könyvek stb. nyelve

A fentiekben tehát három nyelvváltozatot különítettem el.

Irodalmi nyelven a szépirodalom írott és beszélt nyelvét értem. Az irodalmi nyelv ilyesfajta külön választását nemcsak azért tartom fontosnak, mert esztétikai jellegében, célját és formáját tekintve (l. SZABÓ Z.: i. m. 138; PAPP L.: i. m. 8) eltér az irodalmon kívüli írott és beszélt nyelvtől, hanem azért is, mert a másik két nyelvváltozattal szemben megtűri a más-más makro- vagy mikrostruktúrához tartozó rendszertani jelenségek együttes jelentkezését az író saját vagy szereplői (egyazon regénybeli vagy drámabeli stb. személy) nyelvében. Az író vagy költő a különféle nyelvjárástípusok (ö-ző, í-ző, á-zó, zárt ë-ző, nyílt e-ző, diftongáló stb.) vagy regionális köznyelvek (dunántúli vagy északkeleti) elemeit szinte teljesen szuverén módon is összeszőheti sajátos művészi céljainak elérése érdekében a műalkotás nyelvi megkomponálása során. Ez természetesen nemcsak a nyelvjárási, hanem az argó, jassz-, tolvajnyelvi, hivatali nyelvi elemek hasonló célú felhasználására is vonatkozik. — Mindezek felül azonban a szociolingvisztikai kutatások fényében egyre nagyobb figyelmet érdemel az a sajátos viszony is, amely az író egyéni nyelve és alakjainak

nyelve, nyelvhasználata, nyelvi viselkedése között fennáll. Az író ugyanis gyakran nem tesz mást — ebből a szempontból tekintve —, mint az ábrázolt kor, a beszélő vagy hallgató életkora, műveltsége, neme, a szituáció stb. szerint használja anyanyelve kódjait és alkódjait.

Azt hiszem, különösebb vitára nem ad okot az irodalmi nyelv beszélt változatának világos megkülönböztetése (erre l. JESPERSON, O.: *Mankind, nation and individual from a linguistic point of view*. Oslo, 1925. 51—3; BENKŐ: *FelvIr.* 91, de a magam részéről nemcsak az „orális” irodalmat veszem ide; SAUSSURE: *Cours de linguistique générale*. Párizs, 1931. 268—9; HORVÁTH J.: *IrKezd.*² 78; GÁLDI: *Nyr.* 79: 236). — Nem mondható el ugyanez bizonyára a folklóre körébe vágó népköltészeti termékek nyelvének az irodalmi nyelv fogalmi körébe sorolásáról. Aligha kétséges azonban, hogy ezek irodalmi alkotások, s ha hangtani vagy szóképzettani szempontból nyelvük olykor nyelvjárási színezetűnek érződik is, nyelvüknek gyakran kiegyenlítődést hordozó vonásaik, nyelvi megkomponáltságuk miatt mégis a szépirodalom nyelvével rokoníthatók.

A magyar nyelv egész rendszerén belül az *irodalmi nyelv* a nyelvet beszélő társadalom számára potenciálisan közös, a nyelv belső tagolódása révén létrejött különböző nyelvi alakulatok (nyelvjárások, réteg- és csoportnyelvek stb.) variánsait megtűrő, eszményinek tekinthető, a normákat a művészi szándéknak alárendelő írott vagy beszélt nyelvváltozat, amelybe a magas esztétikai igényeket szem előtt tartó, művészi célú és a távolabbi jövőnek is szánt irodalmi alkotások nyelve tartozik.

A *köznyelven* az egységes magyar helyesírás, másrészt a ma érvényben levő, s a normatív nyelvtanok által rögzített szabályok² szerint használt irodalmon kívüli, nem nyelvjárási jellegű írott (tudományos, ismeretterjesztő művek, sajtótermékek) és beszélt nyelvi változatot értem. Ha a norma megenged bizonyos ingadozást (pl. *fel~föl, csoda~csuda* stb.), ott magát az ingadozást tarthatjuk normának (vö. IMRE SAMU: i. m. 46; G. VARGA: i. m. 215).

A *népnyelv* a magyar nyelv nyelvjárástípusokra tagolódo változata, mely egyben eléggé erősen társadalmi és kulturális kötöttségű, írott vagy beszélt, s az önálló magyar nyelv rendszerén belüli, viszonylag kisebb közösségekhez kapcsolódó *részrendszer*. A korábbi kutatások általában nem említették az írott változatát (de l. BENKŐ: *FelvIr.* 62; vö. még KÁROLY SÁNDOR: i. m. 394). VOIGT azonban rámutatott, hogy „...tévedésnek, vagy legalábbis túlzott egyszerűsítésnek kell neveznünk azt a véleményt, amely a népnyelv egészét a szájhagyományozás folyamatához kapcsolja. ...az írásbeliség bizonyos fokig behatolt a paraszti kultúrába, és ennek megfelelően természetesen a népnyelvbe ...is [ÁNYT. VIII (1972), 251—2].

Mindezek a nyelvváltozatok természetesen nem válnak el élesen egymástól: átmenetek, érintkezési pontok találhatóak közöttük. Sőt ha nagyon pontosak kívánnánk lenni, akkor a köznyelvet bizonyára eleve regionális köznyelv-

nek kellene tekintenünk, mivel úgynevezett tiszta (s különösen beszélt) változatában csupán igen ritkán található meg (vö. BÁRCZI: MNy. LII, 400).

Nem szóltunk még viszont az olyan kényes és megoldatlan kérdéseket felvető fogalmakról, illetőleg nyelvi alakulatokról, mint a csoport- és rétegnyelvek, zsargon (vagy együttes elnevezéssel: szleng), a tolvajnyelv (argó, jassznyelv, csibésznyelv), a szaknyelv stb.

Az itt felvetődő kérdéseknek az eldöntésében, közelebbről rendszertani helyüknek a megítélésében jelentős szerep juttatható a szociolingvisztikai tényezőknek. A szociolingvisztika ugyanis két területet vizsgál: 1. a társadalmi változatok hatékonyságát a közlési aktusban (illetőleg a közlési aktusok osztályában), és 2. egy nyelv „társadalmi változatait” és fejlődésük szociológiai feltételeit” (R. GROSSE—A. NEUBERT: i. m. 33).

Ha ennek szellemében vizsgáljuk a nyelvváltozatokat, s kiegészítjük ezt azzal az ugyancsak GROSSE és NEUBERT által megfogalmazott — már idézett — követelménnyel, hogy a szociolingvisztikának... azokat a szabályokat kell leírnia, amelyek szerint a közlésben a „társadalmi változatok” között választunk, másrészt azt a készletet, amelyből „merítünk” (l. uo. 34), akkor a nyelvváltozatok: azaz a „készlet” felvázolása után a „választás” szabályait kell megvizsgálnunk — nézetünk szerint — tulajdonképpen három dimenziósan. Figyelembe kell vennünk először is: 1. a közlésben résztvevő (adó és vevő) társadalmi helyzetét: *a)* osztályhoz, foglalkozási réteghez tartozását, *b)* műveltségi szintjét, *c)* korát, *d)* nemét stb. [l. G. VARGA: NytudÉrt. 100. sz. 20—21; LABOV: The Social Stratification of English in New York City. Washington, 1966; H. PAUNONEN: Puhesuomen monet muodot. — Kouluikäisten kieli. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XII (1975), 153—70]; 2. a választást megszabja a beszédhelyzet. A beszélő és a hallgató (adó és vevő) ugyanis tekintettel van a közlési szituáció követelményeire (GROSSE—NEUBERT: i. m. 35). A kontextus azonban a jelenlegi kutatások után, illetve mellett is további vizsgálatot igényel. Mert igaz ugyan — amit általában hangoztatnak a kutatók —, hogy „a szociofizikai valóság a kiindulópont (a beszélő és a hallgató számára), de ennek jelentősége csak közvetett, mivel a nyelvre csak a tudaton keresztül hat. ... A tudatban történő nyelvi generálás folyamatának a kiindulópontja és végpontja nem a tudatban levő nyelvi szemantikai jegyek, hanem az ezeknek megfelelő kontextusnak a tudati leképezései” [vö. PAULI SAUKKONEN: Uutta kielioppia kohti. — Virke. Äidinkielen opettajain liiton jäsenlehti. N:o 1 (1977) 13]. Ennek bizonyítékát nem nehéz talán megtalálnunk például a szépirodalom nyelvében, a szépirodalmi nyelvhasználatban, amikor az író a szituáció, a kontextus tudatban elraktározott képei, mondhatnánk modelljei alapján teremti „reális, valóságos” nyelvi helyzeteket stb.

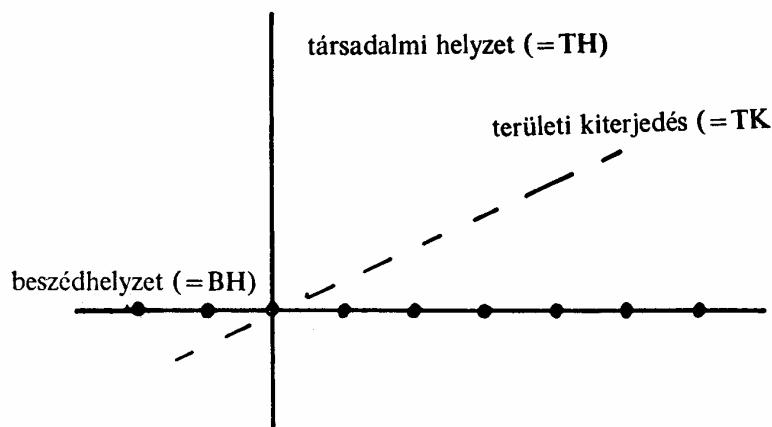
A szituációk ilyen reális és tudati értelemben vett modelljeinek a felkutatása, kikristályosítása még várat magára, de a szociolingvisztikának magának kell kialakítania a szituáció-típusok nyelvileg releváns rendszerét. FERGUSON

[Diglossia. Word XV (1959), 325—40] és G. VARGA (NytudÉrt. 100. sz. 20 stb.) alapján ilyenként említhetnénk meg például az utasítást, a személyes közlést, nyilvános felolvasást, társalgást (családban, barátok, kollégák körében), hírközlést (rádióban, tévében), tévé- és rádiójátékot stb.

3. A harmadik dimenzió a területi kiterjedés lehet. Ennek az elvnek az alkalmazása a népnyelv vizsgálata során a legkézenfekvőbb, de kiterjesztése az *irodalmi* (l. táji irodalmi nyelv) és a *köznyelv* (l. regionális köznyelv, a városi nyelvtípusok: argó, jassznyelv stb.) területére is hasznossá válhat.

E három dimenzió szerint a vizsgálat mikéntjét a következőképpen szemléltethetnénk:

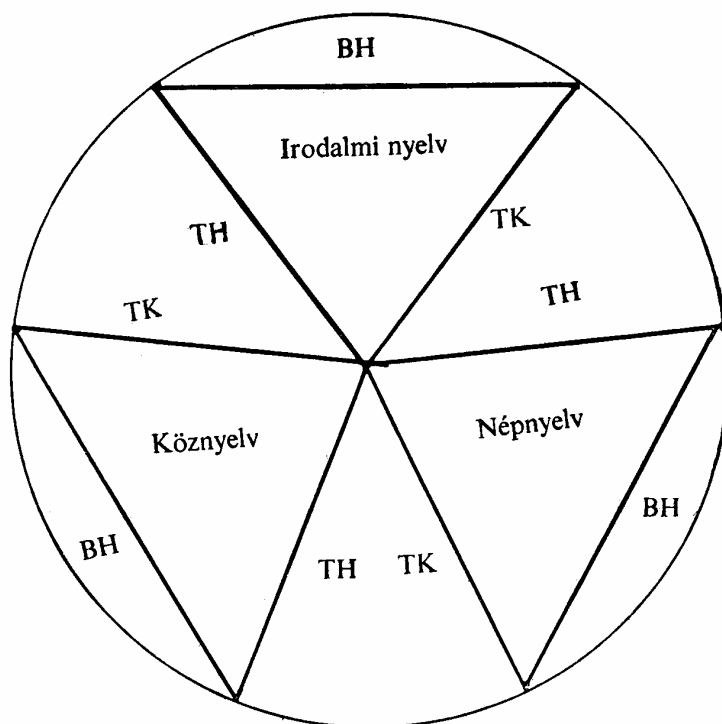

E három dimenzió szerint vizsgálva a nyelvváltozatokat, különböző ún. szociolektusokat és dialektusokat különíthetünk el: *a)* a szociolektusok: a csoport- és rétegnyelvek (a szleng, a zsargon), a tolvajnyelv (a jassznyelv, az argó, a csibésznyelv), a szaknyelv, a speciális nyelvek; *b)* dialektusok: — a területileg differenciálódott nyelvjárástípusok (pl. a magyarban: nyugati, dunántúli, déli stb.); — a városi dialektusokat abban az esetben tudnánk megkülönböztetni, ha azok is egymástól eltérő — a nyelvjárástípusokhoz hasonló területi tagolódást mutató — változatokat mutatnának fel.

A szociolektusok közül a csoport- és rétegnyelvek: a *szleng*, a *zsargon*, a köznyelvi nyelvváltozat alá sorolhatók, mivel csak kvantitatíve, tulajdonképpen szókincsükben (olykor frazeológiájukban s aligha fonológiailag) térnek el a köznyelvi norma beszélt vagy írott változatától, esetenként annak vulgárisabb altípusához tartozva.

Az azonos foglalkozásúak, kedvtelésűek s az ugyanabba a csoportba tartozók használják: a diákság, a katonák, színházi emberek, erdei munkások stb.

A nyelvváltozatokhoz kötötten az alábbi módon szemléltethetnénk elképzelésünket:

Egyes típusaik az ifjúsághoz (pl. diáknyelv), mások korosztály nélküli jelleggel felnőttekhez (színházi szakemberek, tengerészek stb.) kapcsolódnak.

A *beszédhelyzet* többnyire a társalgás, a munkahelyi vagy baráti környezet, olykor a család.

Területileg talán elsősorban a városokhoz kötődik, de korántsem kivétel nélkül (l. pl. erdei munkások).

A tolvajnyelv köznyelvi kategóriába sorolása bizonyára megütközést kelt. Mégis azt kell mondanunk, hogy a tolvajnyelv (a stílusesszkezeiben eltérő sajátosságai: affektív és változó jellege ellenére is — erre vö. a magyarban BÁRCZI: MNy. XXVII, 228, 284; MNy. XXVIII, 85; ZOLNAI B.: Argó és irodalom. Nyelv és stílus. Bp., 1957. 297; KOVALOVSKY: MNy. XXIV, 288; BÁRCZI: MNy. XXVII, 288; BOROS TIBORNÉ: Nyr. 89: 147—57 stb.) tulajdon-

képpen szleng, azaz a csoportnyelvek körébe tartozik, használóit az azonos „foglalkozás”, azonos „érdeklődés” fűzi össze (l. RÁCZ: MMNy. 476). Ide soroljuk a (hivatásos) bűnözők, prostituáltak, (hamis)kártyások csoportnyelvét, amelyet éppen foglalkozásuk minél sikeresebb üzése érdekében teremtenek meg. A legális vagy nem legális foglalkozások művelői tehát nem annyira nyelvileg, mint inkább morálisan vannak távol a köznyelvet beszélő csoportoktól, rétegektől.

A tolvajnyelv használói a társadalom alsóbb rétegeihez tartoznak.

Egyes típusai nagyjában-egészében korosztály nélkülien kapcsolódnak csoportokhoz (bűnözők, hamiskártyások stb.), mások inkább a férfi (hamiskártyások, bűnözők) vagy női nemhez (prostitúció) kötődnek.

Területileg főleg a (nagy-) városokra, s csak kisebb mértékben vagy egyáltalán nem terjed ki vidékre.

A szakmák nyelve, a szaknyelvek legközelebbi kapcsolatban a csoport- és rétegnyelvekkel állnak.

Két változatban: a köznyelv és a népnyelv vázán belül helyezkednek el, attól függően, hogy milyen a szóban forgó szakma jellege.

Az azonos szakmában, azonos tudományterületen stb. dolgozó csoportok nyelve.

A *kor* és a *nem* szerinti megoszlása nem releváns tényező.

A beszédhelyzetek általában a munkahelyi környezettel függnek össze.

Területi tagolódása megoszlást mutathat: egyes típusai főleg városokban, mások pedig a területileg differenciált népnyelv hatását mutató kisebb településeken használatosak. Ettől függően két nyelvváltozatban is számolhatunk a jelenlétével: a köznyelvi és a népnyelvi nyelvváltozatban.

A technikai és technológiai fejlődés rendkívüli felgyorsulása miatt a szókincsében is jelentős változások mennek végbe.

A szociolektusok kutatása — a jellemzés itt-ott bizonyára kitetsző fogyatékoságai miatt is — egyre sürgetőbb feladat. A vizsgálódások elmélyítése feleletet adhat azokra a nem eléggé tisztázott kérdésekre, hogy a szleng, a tolvajnyelv és a szaknyelv valóban csak szókincsbeli sajátosságok és bizonyos stílus-eszközök használata tekintetében tér-e el egymástól és más nyelvváltozatoktól, vagy a vázolt három nyelvváltozaton túli változatokkal kell-e számolnunk. Jogosan jegyzi meg. E. ITKONEN, hogy „ylä- ja alaluokan ’murteet’ esim. suomen kielissä ovat täysin epäselviä käsitteitä, niiden yksityiskohtainen uonnehtiminen olisi mahdotonta” (=a felső- és alsó osztály ’nyelvjárásai’ például a finn nyelvben teljesen tisztázatlan fogalmak, amelyeknek a részletes leírása lehetetlen lenne; l. Kieli ja sen tutkimus. Helsinki, 1966. 128); legalábbis mindaddig, amíg a kutatások egzaktnak nem mutatják ezek létezését. A finnben is (l. H. PAUNONEN, i. h.), s a magyarban is (l. G. VARGA, i. h.) történtek ugyan erre kezdeti lépések, de a kérdés teljes tisztázásáig az E. ITKONENTÓL

megfogalmazott mondatok érvényét a magyar nyelvre is kiterjeszthetjük, talán sokkal inkább, mint a finnre.

A nyelvváltozatok, illetőleg a nyelvváltozatok altípusainak vizsgálata során abból indultunk ki, hogy a nyelv nem tekinthető ún. egységes (monolitikus) struktúrának (l. SVEJČER: i. m. 66), ezért a rendszertani sajátságok feltárásakor figyelembe vettük a társadalmi, területi, beszédhelyzetbeli tényezőket is, s ezzel bizonyára sikerült elérnünk, hogy a valóban létező különbségeket ne áldozzuk fel a leírás egyszerűsége kedvéért (vö. A. MARTINET: *A Functional View of Language*. Oxford, 1962. 105—6).

A fenti rendszerezés természetesen kísérlet, amely elsősorban a magyar nyelv sajátságainak elemzésén alapul. Az egyes nyelvek egymástól eltérő nyelvrendszertani, strukturális és nyelvhasználati jellegzetességei másféle felosztást is indokoltta lehetnek.

NYIRKOS ISTVÁN

Literary language — everyday language — dialects

Surveying the Hungarian researches the author came to the conclusion that the division of the varieties of a language (literary language, everyday language, dialects) has to be based on their linguistic systemic peculiarities, taking into account the sociolinguistic features as well. Thus the main types of the varieties of a language are the literary language, the everyday language and the dialects, within which further written and spoken etc. sub-types can be distinguished.

I. NYIRKOS